

SISSEJUHATUS

Käesolev töö annab ylevaate maarahva pyhapaiku puudutavatest traditsioonilistest käitumisnormidest nii, nagu neid teati ja mäletati 1870.–1970. aastatel. Rõhk on pyhadel puudel ja puistutel (mets, salu, võsa, puuderyhm). Materjal haarab kogu Eesti ala. Esitan töös ka typoloogia, mis peaks haarama kõiki maarahva pyhapaiku.

Töö on mõneti vaadeldav minu seminaritöö “Viru maarahva pyhad paigad” jätkuna (Kütt 2003). Selles vaatlesin, mis tüüpi pyhapaiku on olnud Ida- ja Lääne-Virumaal ning analüüsisin nende paikadega seotud käitumist. Kui seminaritöös oli põhirõhk paikadel, siis käesolevas olen täpsema geograafilise liigenduse kõrvale jätnud, keskendudes paikadega seotud käitumisnormidele. Normid kätkevad semiootilist kategooriat; nende eesmärgiks on mõjutada inimese–paiga suhet ning kujundada inimese käitumist (pyhas) paigas.

Pyhapaikade all mõistan maarahva arhailisele kultuurikihile omaseid looduslikke paiku (mägi, mets, järv jt) ning looduslikke või inimtekkelisi objekte (puu, kivi, vare, aed), millega on seostatav omadusena nimetatud *pyha* või sellele viitav sakraalne käitumine (palvetamine, ohverdamine jt). Käesoleva töö objektiks on sellised puud ja puistud. Otsese vaatluse alt on kõrvale jäänud näiteks ohvrikivid, allikad, järved, hiiemäed. Näitestikku on sattunud ka muid aspekte puudutavat, mille eesmärk on aidata mõista pyhade puude ja puistutega seotud käitumist ja norme.

Normidest olen vaadelnud eelkõige neid, mis puudutavad maastiku või paiga ilme mõjutamist — tahtlikku või tahtmatut, või ka mõjutamata jätmist (mis väljendub sageli paigaga seotud tabudes). Töö pyyab leida vastust kysimusele, kas ja mil määral võime rääkida maarahva pyhapaikade kujundamisest.

Tööl on tugev rakenduslik potentsiaal, kuna viimastel aastatel on teravalt kerkinud probleem maarahva põliste pyhapaikade kaitsest. Kaua aega on pärimus toiminud hiiepaikade kaitsjana, hiljem on sarnaseks otstarbeks loodud muinsus- ja looduskaitse¹. Siiski kipuvad pyhapaigad jääma kahe kaitseseaduse vahele. Kuigi looduskaitse seadus annab võimaluse kaitsta ka ajaloolise väärtusega paiku, puuduvad seaduses selleks täpsustavad sätted ja rakendusaktid. Eesti muinsuskaitsepraktika käsitleb hiisi taas eelkõige kui potentsiaalset arheoloogilist kultuurikihti. Sellest tulenevalt on pyhapaikade kaitse Eestis seni olnud ebapiisav ja ebaadekvaatne. Ometi on pyhapaigad oluline osa meie kultuurist ja identiteedist, samuti hiiepärimus, mis kannab paikkondlikke mälestusi võibolla isegi tuhandete aastate tagant.

Pyhapaikadele adekvaatse kaitse tagamiseks on vaja põhjalikult uurida traditsioonilisi käitumisnorme. Samuti oleks tarvis unikaalset seadusandlikku lahendit. Pyhapaikadel on eelkõige sakraalne ning ajaloolis-kultuuriline väärtus, mistõttu hiite kaitsmisel peaks lähtuma eelkõige paikades kehtinud pärimuslikest normidest — kaitsta on vaja mitte ainult paiku, vaid ka nendega seonduvat kultuuripärandit. Käesolev töö annabki esialgse ülevaate vastava pärimuse hulgast (esindatusest) rahvaluulekogudes ning viitab probleemidele, millega peaks antud teema raames lähemalt tegelema.

Tööl on kaks lisa. Lisas 1 on fotosid pyhadest puudest ja hiiepaikadest, Lisas 2 on toodud kasutatud arhiivmaterjalide tekstid, samuti mõned trykikirjandusest leitud viited. Viimases liigendasin materjali maakondade kaupa, et oleks lihtsam välja tuua võimalikke piirkondlikke eripärasid. Täpsemat jaotust pidasin materjali nappuse tõttu ebaotstarbekaks. Heiki Valgu soovitusel on Halliste ja Karksi kihelkondade teated nende ajaloolise ja geograafilise asendi tõttu arvatud Mulgimaa materjali hulka. Lisas esinevatele tekstidele on töös viidatud sulgudes koodiga, koosneb maakonnale osutavast tähekombinatsioonist ning teksti järjekorranumbrist antud maakonna materjali lõikes. Normide analüüsis olen koodile lisanud ka teate aastaarvu (kui see on arhiivitekstis esitatud), et tekiks pilt sellest, kuidas mingid kombid või reeglid on ajas säilinud.

¹ Vt. Hiemäe, Västrik, Rimmel 2004.

Maarahva pyhapaiku on yhest või teisest aspektist käsitletud mitmed uurijad. Mari–Ann Remmel (1998) ja Mauno Koski (1967, 1970) on kirjutanud hiitest (esimene folkloristlikust, teine filoloogilisest aspektist), Matthias Johann Eisen (1996) ohverdamiskommetest, Oskar Loorits (1935) Mulgimaa ohvrikohtadest, Richard Viidalepp (1940) ohvrikividest, Ants Viires (1975) puudest. Pärimuslikke materjale on veel võimalik leida Jaan Jungi (1910; 2000) ning Oskar Looritsa (1939; 1941) teostest, samuti mitmetest kodu-uurimuslikest kogumikest (Elstrok 1994). Ka Eiseni esitatud pärimustekstid on kyllalt usaldusväärsed, kuigi tema järeldused on tihti järsud ning põhjendamatud.

Siinkohal tuleb kahetseda, et oluline osa maarahvakultuuri kirjeldavast materjalist on välja antud üksnes saksa keeles, kaasa arvatud Oskar Looritsa põhjanev teos *Grundzüge des estnischen Volksglaubens*², millega tutvumine jäi keelebarjääri taha. Looritsa eestikeelsed tööd ei käsitle rahvausundi temalist materjali piisavalt; uurijate töö hõlbustamiseks oleks vaja nimetatud teos eesti keelde tõlkida. Tõlge vähendaks mingil määral ka saksakeelse teksti võimalikku valestimõistmist.

Töö on jaotatud kolme peatykki. Esimeses tutvustan materjali ning seletan töös esinevate mõistete *pyha* ja *hiis* tähendusvälju. Teises peatykis esitan parandatud ja täiendatud typoloogia. Antud töö raames on selle eesmärgiks tutvustada maarahva pyhapaigakultuuri laiemat konteksti — anda ylevaade, millist tüüpi ja mis nimelisi pyhapaiku maarahvas yldse tunneb. Kolmas peatykk hõlmab töö põhiosa — ylevaate paikadega seotud käitumisnormidest ning tabude rikkumisega seostatud tagajärgedest.

² Loorits, Oskar 1949-57. Grundzüge des estnischen Volksglaubens I–III. Skrifter utg. Av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 18:1-3. Lund.